

کتاب‌شناسی انساب‌نگاری اسلامی تا پایان قرن هفتم

دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی*

سید محمد رضا عالمی**

چکیده

شخصیت‌هایی مانند مرعشی نجفی^{ره}، عمر رضا کحاله، عبدالرزاق کمونه، آینه‌وند و سترستین، تلاش کرده‌اند با استفاده از منابعی چون کتاب‌های رجال، فهرست و انساب، لیستی از کتاب‌های انساب نگاشته شده توسط انساب‌نگاران مسلمان ارایه دهند که کاستی‌هایی چون فقدان جامعیت و مانعیت، تداخل، تکرار و ... دارند. دلیل عمده کاستی‌های این تحقیقات، عدم مراجعه نویسندگان این آثار به تمام منابعی می‌باشد که می‌تواند در تهیه فهرست کامل از این کتاب‌ها مفید باشد. این نوشتار برآن است تا با تتبع کاملی از منابع اولیه و مقایسه لیست‌های جدید که جزو پیشینه تحقیق هستند، فهرستی از کتاب‌های انساب را در ضمن جدولی ارایه دهد تا بتواند به بخشی از مکتوبات چشم‌گیر مسلمانان بپردازد، با نگاهی هرچند گذرا به این فهرست می‌توان به علایق و موضوعات مورد توجه انساب‌نگاران در نوشته‌هایشان و ارتباط انساب‌نگاری با سایر علوم مانند انواع تاریخ‌نگاری، رجال، حدیث و همچنین تطورات انساب‌نگاری در هفت قرن اول اسلامی دست یافت. این فهرست می‌تواند به عنوان یک تحقیق آماری و کتاب‌شناسی به عنوان پایه مطالعات در حوزه انساب‌نگاری قرار گرفته و برای پژوهش‌های آینده در این موضوع بسیار مفید و مؤثر واقع گردد.

واژگان کلیدی

کتاب‌های انساب، کتاب‌شناسی، انساب‌نگار، انساب‌نگاری اسلامی

تاریخ دریافت: ۹۰/۲/۱۱، تاریخ تصویب ۹۰/۱۰/۲۸

* عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه.

** دانش‌پژوه دکتری تاریخ تمدن اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، smr.alemi@gmail.com

مقدمه

کتاب‌هایی که در مورد انساب نگاشته شده‌اند و از آن به انساب‌نگاری تعبیر می‌کنیم، بخش چشم‌گیری از مکتوبات مسلمانان را به خود اختصاص داده‌اند و هنگام شمردن موضوعات تألیفات مسلمانان در گذشته، چشم‌پوشی از آن‌ها ممکن نیست؛ به همین علت، تألیفات کتاب‌شناسی نیز نتوانسته‌اند از آنان حتی به عنوان یک بخش جداگانه و تحت نام کتب انساب نامی نبرند. در ادامه تلاش ایشان، در پاره‌ای از تحقیقات و کتاب‌های معاصران نیز سعی شده است که به ذکر کتاب‌های انساب درسیاه‌ها و جداول جداگانه پرداخته شود. این سیاه‌های جدید، با کاستی‌هایی همراه است. نوشتار حاضر، سیاه‌های کامل‌تر و با نواقص کم‌تر از کتب انساب نگاشته شده در هفت قرن اولیه اسلامی را ارایه می‌دهد. دلیل انتخاب این محدوده آن است که کتاب‌های انسابی که در این دوره زمانی نگاشته شده‌اند، تألیفات قرون بعدی از آن‌ها به منزله منبع استفاده کرده‌اند و بدین لحاظ از اهمیت خاصی برخوردارند. هم‌چنین از این کتاب‌ها، در کتاب‌های فهرست و رجال مهم نام برده شده است و قابل شمارش هستند و تا حدی می‌توان لیست جامع و مانعی را با رجوع به این منابع ارایه کرد. دلیل دیگر آن است که تألیفات این قرون، از نوعی انسجام موضوعی برخوردار بوده و در سه و یا چهار قرن اول به انساب عموم عرب‌ها و در قرون بعدی تا قرن هفتم بیشتر به انساب طالبیان و پادشاهان سادات پرداخته شده است. در حالی که در قرون بعدی، موضوعات کتب انساب بسیار گسترده شده و بیش‌تر به انساب حاکمان و خاندان‌های محلی و ... پرداخته‌اند و انسجام گذشته را ندارند. از سوی دیگر، کتاب‌های تألیف شده طی قرون اولیه، از شمولیت خاصی برخوردار هستند و نسب‌دانانی برجسته آن‌ها را نگاشته‌اند و اتقان و توثیق بالایی دارند. در سیاه ارایه شده، سعی شده کتاب‌ها بر اساس ترتیب وفات نویسندگان چیده شود آن‌ها که با دقت از منابع جست‌جو و ذکر شده است. هم‌چنین وضعیت کتاب‌ها از لحاظ وجود یا مفقود بودن نیز تا حد ممکن ذکر شود. البته بسیاری از کتاب‌های سیاه ارایه شده، وضعیت نامعلومی دارند و در مورد وضعیت آنها سکوت شده؛ هرچند ممکن است هر یک از این کتاب‌های نامعلوم، در گوشه‌ای از جهان و در کتابخانه‌ای موجود و یا برای همیشه از بین رفته باشند.

منبع‌شناسی

برای دستیابی به فهرستی کامل از کتاب‌های انساب، دو دسته از کتاب‌ها را مورد

توجه قرار داد. دسته اول کتاب‌هایی است که از قرون اولیه اسلامی تا دوران معاصر درباره فهرست کتاب‌ها در علوم مختلف از جمله انساب و همچنین کتاب‌های رجال که در ضمن اطلاعاتی درباره کتاب‌ها نیز دارند، نگاشته شده‌اند. دسته دوم کتاب‌های مربوط به هر علم است که در آن‌ها در مورد کتاب‌هایی که به عنوان منبع و مأخذ مورد استفاده قرار داده‌اند و یا این‌که استادان خویش و بزرگان آن علم را متذکر شده‌اند در ضمن به کتاب‌هایشان نیز اشاره کرده‌اند. در کتب انساب نیز می‌توان تعدادی کتاب‌های انساب متقدم‌تر و نویسندگان آن‌ها را یافت که در کتاب‌های فهرست و رجال نامی از آنها برده نشده است. برای آشنایی با این منابع به ترتیب به طور مختصر به این دو دسته از منابع پرداخته می‌شود.

الف. کتاب‌های فهرست و رجال:

لیستی از کتاب‌های انساب و نویسندگان آنها را می‌توان در آن‌ها یافت، از جمله مهم‌ترین این آثار می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱. «الفهرست» نگاشته ابن ندیم (۴۳۸هـ) از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که به کتاب‌ها و تألیفات مسلمانان پرداخته، لذا بیش‌ترین استفاده برای دسترسی به لیست کتاب‌های انساب و نویسندگان آن‌ها از این کتاب شده است. وجود این کتاب باعث شد تا لزومی به ارجاع به بسیاری از کتاب‌های فهرست که در قرون بعد، خصوصاً کتاب‌های معاصر، پیدا نشود و یا ارجاع به آن‌ها به حداقل ممکن برسد؛ این مسأله باعث غنا و اعتبار بیشتر تحقیق می‌گردد.

۲. رجال نجاشی با نام اصلی «فهرست أسماء مصنفی الشیعه» اثر احمد بن علی نجاشی (۴۵۰هـ) می‌باشد و در آن به شرح حال اجمالی راویان شیعه شامل ۱۲۶۹ نفر و اسامی کتاب‌های آنها پرداخته است؛ که در مواردی مورد استفاده واقع شد. صرف وجود اسامی کتاب‌های انساب و نویسندگان آنها در این کتاب خود می‌تواند دلیلی برای اثبات تشیع نویسندگان باشد.

۳. «الفهرست» نگاشته شیخ الطائفه ابوجعفر محمد بن حسن طوسی (۴۶۰هـ) از دیگر کتب فهرست شیعه می‌باشد که به تألیفات و نویسندگان آنها تا زمان خویش پرداخته است و در مواردی که اطلاعاتی در باره نویسندگان انساب و کتاب‌های ایشان ارایه نموده، مورد استفاده واقع شده است.

۴. «رجال طوسی» اثر دیگر شیخ طوسی (۵۴۶۰) که در آن اسماء رجالی را که به ترتیب از پیامبر و ائمه علیهم السلام تا حضرت قائم علیه السلام روایت کرده‌اند، برشمرده؛ پس از آن به رجالی را که معاصر ائمه علیهم السلام بوده ولی از ایشان نقل نکرده و یا راویانی که پس از زمان ائمه علیهم السلام تا زمان شیخ طوسی (۵۴۶۰) بوده‌اند، به ترتیب حروف الفبا ذکر کرده است؛ از این کتاب در شناسایی کتاب‌های به خصوص نویسندگان شیعه مورد استفاده قرار گرفته است.

۵. «معالم العلماء» نوشته محمدبن علی بن شهر آشوب مازندرانی (۵۵۸۸) که فهرستی از کتب شیعه و مصنفین آن‌ها را به ترتیب حروف الفبا و بر اساس اسامی نویسندگان تا زمان خود ارایه می‌دهد، در واقع تئمه‌ای است بر فهرست شیخ طوسی (۵۴۶۰)، بنابراین این کتاب در مورد آثار و نویسندگانی که پس از زمان شیخ طوسی (۵۴۶۰) در حدود یک قرن تا زمان ابن شهر آشوب (۵۵۸۸) نگاشته و به وجود آمده، اطلاعاتی را به دست می‌دهد که در تحقیق ذیل بعضاً مورد استفاده قرار گرفته است.

۶. «فهرست علماء الشیعه و مصنفیهم» (فهرست منتجب الدین)، نگاشته منتجب الدین ابوالحسن علی ابن بابویه رازی (۵۵۸۵)، از دیگر کتب فهرست شیعه است اما این کتاب اطلاعات چندانی علاوه بر منابع قبلی فوق‌الذکر در اختیار قرار نداد.

۷. «معجم الادباء» اثر یاقوت حموی (۵۶۲۶) از دیگر منابع مورد استفاده بود که در آن به بعضی از کتاب‌های انساب اشاره شده است.

۸. «کشف الظنون» نگاشته حاجی خلیفه (۱۰۶۷هـ) که اطلاعات خوبی در مورد انساب‌نگاران و کتاب‌های ایشان را در خود جای داده و در تهیه لیست از کتاب‌های انساب و نویسندگان‌شان از آن بهره گرفته شد.

۹. «الذریعه الی تصانیف الشیعه» اثر آقا بزرگ طهرانی (۱۳۸۹هـ) که از کتاب‌های بسیار مفید در این زمینه است؛ هرچند که تداخل و تکرار در مطالبش وجود دارد اما سرنخ‌های خوبی را به خصوص در جلد دوم و چهارم آن به دست داد.

۱۰. کتاب‌های «معجم المؤلفین» نگاشته عمر رضا کحاله و «منیه الراغبین فی طبقات النسائین» نگاشته عبدالرزاق کمونه (۱۳۹۱هـ) از دیگر منابع هستند هر چند بواسطه استفاده از منابع دست اولی همچون فهرست ابن ندیم (۴۳۸هـ) و امثال آن، تقریباً نیازی به ارجاع به این منابع دیده نشد، البته برای بررسی شمولیت این تحقیق، مقایسه آن با این منابع ثمربخش بود.

ب. کتاب‌های انساب:

این دست منابع بیشتر مربوط به نویسندگان و انساب‌نگاران قرون اولیه تا حدود قرون هفتم هجری است که نویسندگان این کتاب‌ها در ضمن بیان انساب به مطالبی درباره نویسندگان انساب و کتاب‌های آنان در قرون قبل از خود اشاره کرده‌اند؛ از مهمترین منابع در این بین می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. *جمهره النسب* نگاشته هشام بن محمد بن سائب کلبی (۵۲۰۶) شیعی مذهب^۱ که از قدیمی‌ترین کتاب‌های مفصل در دسترس است. روش نگارش در این کتاب به روش مبسوط بوده و نقش زیادی در شکل‌گیری اولیه انساب‌نگاری داشته و مطالب آن از سوی انساب‌نگاران پس از آن به دفعات مورد ارجاع قرار گرفته است؛ به همین دلیل در بین کتب انساب از اعتبار زیادی برخوردار می‌باشد.

۲. *نسب معد و الیمن الکبیر* اثر هشام بن محمد بن سائب کلبی (۵۲۰۶) می‌باشد که برخی آن را به خاطر تشابه زیاد اسلوب و روش آن با *جمهره النسب*، قسمتی مفقود شده از آن می‌دانند.

۳. *الاکلیل* نگاشته ابومحمد حسن بن احمد همدانی (۵۳۳۴) شیعی مذهب و از اهالی یمن است. این کتاب ۱۰ جزء یا جلد است با مطالب گوناگون که جزء اول با عنوان *مختصر من المبتداء وأصول الانساب* جزء دوم با عنوان *فی النسب ولد الهمیسع بن حمیر*، جزء دهم با عنوان *فی معارف همدان و انسابها و عیون اخبارها* به روش مبسوط به انساب پرداخته است. در مجموع کتاب *الاکلیل* دایره‌المعارفی بزرگ در مورد عرب‌های یمنی است که کم‌تر مورد توجه واقع شده است.

۴. *سلسلة العلویة* اثر ابونصر سهل بن عبدالله بخاری (۵۳۵۷) از علمای عصر غیبت صغری است. این کتاب که به روش مبسوط تالیف شده، انساب آل ابی‌طالب را از ابتدا تا دوران نویسنده در بر می‌گیرد و از اولین کتاب‌های اختصاصی انساب آل ابی‌طالب است.

۵. *الایناس بعلم الانساب* نگاشته ابوالقاسم حسین بن علی معروف به وزیر المغربی (۵۴۱۸) که به گفته ابن خلکان علی رغم کوچک بودنش، فایده بسیار دارد. در این کتاب که به روش مبسوط به انساب تمام عرب‌ها پرداخته شده است، نویسنده به تناوب به منابع خویش اشاره دارد.

۱. نجاشی، رجال نجاشی، ص ۴۳۴، شماره ۱۱۶۶.

۶. *تهذیب الانساب و نهایة الاعقاب* اثر شیخ الشرف العُبَیدلی (۵۴۳۵ه) همرا با تعلیقات ابن طباطبا ابو عبدالله حسین بن محمد (۵۴۴۹ه) می باشد که به روش مبسوط و از بهترین و معتبرترین نوشته ها درباره انساب آل ابی طالب به ویژه معقبان آن هاست، به این لحاظ در زمان خود نویسنده بسیار کاربردی بوده است.

۷. *المجدی فی انساب الطالبیین* نگاشته ابو الحسن العمری (زنده در ۵۴۶۶ه) امامی مذهب^۱ به روش مبسوط است. نویسنده به کتاب های استاد خویش شیخ الشرف العُبَیدلی (۵۴۳۵ه) و همچنین استادان و معاصران خویش اشاره کرده است. این کتاب مورد ارجاع بسیاری توسط نویسندگان بعدی واقع شده و از اعتبار خاصی برخوردار است.

۸. *منتقله الطالبیه* اثر ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر معروف به ابن طباطبا (ق ۵۵) زیدی مذهب است. از این نویسنده در کتاب های رجالی خبری نیست و اولین اطلاعات درباره وی در کتاب لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب نگاشته به ابن فندق (۵۵۶۵ه) بیان شده است.^۲ این کتاب اولین از نوع خود در بین کتاب های انساب است که برحسب بلادی که طالبیان در آنها ساکن شده اند، تنظیم گردیده و به این جهت بسیار مورد توجه نقباء بوده است.

۹. *لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب* اثر علی بن زید بیهقی معروف به ابن فندق (۵۵۶۵ه) است. نویسنده در این کتاب سعی نموده شیوه و طرحی جدید را در نگارش و تبویب انساب ارایه کند و به طرح مسایلی جدید در انساب بپردازد، در این کتاب به کتاب هایی در موضوع انساب اشاره شده و برای کتاب شناسی مفید است.

۱۰. *الفخری فی انساب الطالبیین* نگاشته المرزوی الازورقانی (بعد ۵۶۱۴ه) از کتاب های معتبر در انساب است. نویسنده به کتاب های انساب دیگر از جمله کتاب های خویش در انساب اشاره کرده که برای فهرست این مقاله مورد استفاده است.

۱۱. *الاصیلی فی انساب الطالبیین* اثر محمد بن علی حسنی معروف به ابن طَقَطَقی (۵۷۰۹ه) می باشد. آیت الله مرعشی توصیه فراوانی به مطالعه آن دارد زیرا نویسنده این کتاب از افرادی نام برده که در دیگر کتب انساب نامی از ایشان نرفته است، ابن طَقَطَقی در فصل چهارم گروهی از نسابه ها را از ابتدا تا زمان خودش مورد توجه قرار

۱. وی از عبارت «نحن اثنی عشریه» در کتاب خویش استفاده کرده است. العمری، *المجدی فی انساب الطالبیین*، ص ۱۵۷.

۲. ابن فندق، *لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب*، ص ۱۸۴.

داده و تعدادی را نام برده که برای تهیه فهرست مفید است.

۱۲. و...

این دسته از منابع که از کتب اصلی و منابع اولیه در انساب‌نگاری شیعیان به شمار می‌روند، خود در ضمن لیست ارایه شده در این تحقیق قرار گرفته اند اما این کتاب‌ها از جهتی دیگر نیز حائز اهمیت‌اند و آن این که بعضاً در این کتاب‌ها از کتاب‌های انساب و نویسندگانی نام برده شده است که در هیچ کتاب فهرست و رجالی از آنها نشانی نیست و با مطالعه دقیق این کتاب‌ها و استخراج آن از لابلائی اطلاعات انساب ایشان با صرف وقت بسیار ممکن شده است. از میان لیست‌های ارایه شده قبلی فقط لیست آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله از این منابع در ارایه لیست‌شان در کشف الارتیاب سود برده است و نویسنده این تحقیق سعی نموده تا استفاده بیشتری از اطلاعات این کتاب‌ها در لیست آتی بنماید.

مروری بر مطالعات

از تحقیقاتی که مستقیماً به ارایه سیاهه‌ای از کتب انساب پرداخته‌اند، به مقالات ذیل می‌توان اشاره کرد:

۱. رساله عالمانه آیت الله سیدشهاب‌الدین مرعشی نجفی رحمته الله که در مقدمه کتاب *لیباب الانساب واللقاب والاعقاب* ابن فندق بیهقی (۵۶۵ق) به چاپ رسیده است. هدف اصلی نویسنده، برشمردن و معرفی نسب‌شناسان مسلمان از ابتدا تا دوران معاصر است؛ با این حال، در کنار معرفی دویست نسب‌شناس، به آثار و کتاب‌های ایشان نیز اشاره دارد که برای تکمیل، لیستی از کتاب‌های انساب‌نگاری مسلمانان طی هفت قرن اولیه اسلامی مورد بحث، بسیار سودمند افتاد؛ البته این لیست دچار اشکالاتی همچون تکرار بعضی از نویسندگان در ذیل قرون مختلف و هم چنین عدم احصای کامل است و نویسندگان بسیاری را می‌توان یافت که در این لیست ذکری از ایشان به میان نیامده است.
۲. مقدمه ک. و. سترستین بر کتاب *طرفة الاصحاب فی معرفة الانساب* نوشته السلطان الملك الاشرف عمر بن یوسف بن رسول (۶۹۴ق) نیز مطالب خوبی در مورد انساب‌نگاری در دوره‌های اموی و عباسی دارد. این مقدمه با وجود اتقان خوب، بسیار مختصر است. سترستین هم‌چنین در ادامه مقدمه خویش بر این کتاب، لیستی از کتب انساب در دوره‌های مختلف به همراه نویسندگان ایشان ذکر کرده است که از آن در تکمیل جدول

استفاده شد. وی در لیست خویش، به منابع کتب فهارس و معاجم همچون *معجم الادبای* یاقوت حموی (۶۲۶ ق)، *فهرست ابن ندیم* (۴۳۸ ق) و *کشف الظنون* حاجی خلیفه (۱۰۶۷ ق)، مراجعه کرده، اما نتوانسته لیست کاملی ارائه دهد؛ به طوری که تا پایان قرن هفتم به هشتاد کتاب بالغ نمی‌گردد.

۳. *نسب‌شناسی در دوره اسلامی* نوشته محمدجواد نجفی که سعی نموده هر چند گذرا، نگاهی به علم انساب داشته باشد. این مقاله هر چند سطحی به نظر می‌رسد، از نکات برجسته آن، ارائه لیستی از کتب انساب و مقالاتی است که شرق‌شناسان طی پنجاه سال اخیر نگاشته‌اند. گفتنی است که مقالات نقل شده در دسترس نبوده و بیش‌تر در مورد نسب اقوام و پادشاهان و حاکمان کنونی بعضی از بلاد اسلامی همچون قرقیزستان، پشتون‌ها، حاکمان کویت، مراکش، غزنویان و... است که از نظر محدوده موضوعی و زمانی تحقیق، برای موضوع تحقیق مفید نیست.

۴. *کتاب تاریخ درگستره تاریخ تمدن اسلامی*، نوشته استاد صادق آینه‌وند که در آن بخشی را به انساب‌نگاری و کتاب‌های انساب اختصاص داده و لیستی از نویسندگان انساب و کتاب‌های ایشان به دست داده است. لیست مذکور هر چند جامع و مانع نیست، به عنوان پیشینه تحقیق بررسی شد و در مقایسه با لیست‌های ارائه شده به آن توجه گردید.

تدوین نخستین کتب انساب و شروع انساب‌نگاری

چنان‌چه نظر اشخاصی همچون فؤاد سزگین^۱ در مورد وجود نگاشته‌هایی مربوط به قبل از اسلام خصوصاً در جنوب شبه‌جزیره را کنار بگذاریم و به نگاشته‌های پس از اسلام و توسط مسلمانان بپردازیم، دیدگاه‌های متفاوتی را در این زمینه در منابع می‌یابیم. به اعتقاد نویسنده *کشف‌الظنون*، نخستین کسی که در این زمینه مطلب نوشت و علم انساب را ضبط کرد، امام نسابه هشام بن محمد کلبی (۲۰۴ ق) بود، برخی از شرق‌شناسان مانند بروفنسال در مقدمه‌ای بر کتاب ابن حزم، این نظر را پذیرفته‌اند؛^۲ اما سترستین در مقدمه *طرفة الاصحاب فی معرفة الانساب*، بر این عقیده است که قبل از هشام، این علم توسط «سحیم بن حفص» معروف به ابوالیقطان نسابه (۵۱۹۰ه) و با نگارش کتاب‌های *النسب*

۱. فؤاد سزگین، *تاریخ التراث العربی*، ج ۱، ص ۳۵۹-۳۶۳.

۲. ابن حزم، *جمهره انساب العرب*، مقدمه لیفی بروفنسال، مقدمه، ص ۵.

الکبیر و نسب خندف و اخبارها انجام پذیرفته بود.^۱ آیت‌الله مرعشی نجفی نیز که سرآمد نسابه‌های معاصر بود، وی را اولین کسی می‌داند که در نسب کتاب نوشت و هشام را پس از او می‌دانست.^۲ برخی دیگر هیچ‌کدام از این دو نظر را نپذیرفته و محمد بن مسلم شهاب زهری (د. ۱۲۴ ق) نویسنده کتاب نسب قومه را نخستین نسب‌نگار می‌دانند. وی دایم بین حجاز و دمشق در رفت و آمد بود و با خلفای اموی مراوده داشت؛ البته موفق نشد کتابش را به پایان برساند^۳ و کتابش به دست ما نیز نرسیده است و ابویقظان نسابه (۱۹۰ ق) کتاب‌هایش را پس از وی تدوین نمود و این دانش را بسط داد که از این آثار، چیزی جز قطعه‌های پراکنده در کتاب‌ها در دست نیست. پس از این دو نفر، شخصی از علمای بصره به نام مؤرج بن عمرو السدوسی (۱۹۵ ق) کتاب‌های نسب قریش و جماهیر قبایل را نوشت که دومی به ما نرسیده ولی اولی با نام *حذف من نسب قریش*، امروزه به چاپ رسیده و آن را اولین و قدیم‌ترین کتاب نسب موجود می‌دانند. البته این نظر با تردیدهای بسیاری همراه است؛ زیرا هم‌زمان و هم عصر ابوالیقظان و مؤرج بن عمرو، هشام بن محمد کلبی که در کوفه حضور داشت، کتاب بزرگی در انسب به نام *الانسب الکبیر و یا جمهره النسب* نگاشت که این کتاب به دست ما رسیده است. با توجه به این که خود ابن کلبی بسیاری از دانسته‌هایش را از پدرش محمد بن سائب کلبی (د. ۱۴۶ ق) فراگرفته بود، امکان دارد زودتر از مؤرج دست به تالیف زده باشد که با توجه به کثرت آثار ابن کلبیو طول عمرش محتمل به نظر می‌رسد. به هر حال هشام بن محمد و پدرش محمد بن سائب، تحول اساسی در نسب‌شناسی به وجود آوردند، ولی از پدر، کتابی به ما نرسیده است. در این بین، نظر دیگری نیز وجود دارد و بر اساس آن سیدحسن صدر، ابوعبدالله احمد بن محمد جهمی (ق ۵۳) را از اولین نویسندگان دوره اسلامی و کتاب *انسب قریش و اخبارها* را از او می‌داند.^۴ بنا بر آنچه گفته شد، تدوین انسب در حجاز و دمشق آغاز گردید و پس از آن در عراق و در شهرهای بصره و کوفه ظهور و توسط ابوالیقظان (۱۹۰ ق)، مؤرج (۱۹۵ ق) و ابن کلبی (۲۰۴ ق)، شکوفا شد که تالیف بیش از صدها کتاب را در پی داشت.

۱. ابن رسول، *طرفه الاصحاب فی معرفه الانساب*، مقدمه سترستین، ص ۸.

۲. مرعشی نجفی، *کشف الارتباب*، ذیل شماره ۳۱.

۳. مؤرج بن عمرو السدوسی، *حذف من نسب قریش*، ص ۵.

۴. سید حسن صدر، *تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام*، ص ۲۴۷.

کتاب‌شناسی علم انساب

همان طور که در منابع مورد استفاده ذکر شد، کتاب‌هایی در تراجم، رجال و کتاب‌شناسی وجود دارند که در آن‌ها به اطلاعاتی در مورد کتاب‌های انساب و نویسندگان آن می‌توان دست یافت، کتاب‌های انساب در این منابع به دو دسته تقسیم می‌شوند: عده‌ای هم اکنون موجود و عده‌ای مفقود هستند؛ البته امکان دارد که تعدادی از این کتب در آینده از کتابخانه‌های شخصی و مؤسسات و دانشگاه‌های غربی و... پیدا شوند. همان طور که بعضی از کتب مانند *حذف من نسب قریش* نوشته مؤرخ بن عمرو السدوسی و *بحرالانساب فی انساب العلویین* نوشته منصور الباز الاشهب (اواخر قرن ۶ ق)، به تازگی از کتابخانه‌های اطراف و اکناف جهان بیرون آمده‌اند.^۱

در ادامه، سعی شده تا با استفاده از منابعی مانند *الفهرست ابن ندیم* (۴۳۸ ق)، *رجال نجاشی* (۴۵۰ ق)، *فهرست طوسی* (۴۶۰ ق)، *معالم العلماء ابن شهر آشوب* (۵۸۸ ق)، *الفهرست شیخ منتجب‌الدین، رجال ابن داوود حلی*، *کشف الظنون حاجی خلیفه* (۱۰۶۷ ق)، *الدریعه* آغابزرگ طهرانی،^۲ *طبقات النسابین عبدالرزاق کمونه* (۱۳۹۱ ق)، *کشف الارتیاب* آیت‌الله مرعشی نجفی، مقدمه سترستین بر کتاب *طرفة الاصحاب* و کتب انساب موجود و منابع مورد استفاده آن‌ها و دیگر منابع، اطلاعاتی در مورد تألیفات مسلمانان در انساب را به دست آورد و با مقابله و بررسی آن‌ها، لیستی از کتاب‌های مسلمانان - اعم از مفقود و موجود - به ترتیب تاریخی ارائه داد.

نکاتی درباره جدول

۱. برخلاف تحقیقاتی چون *کشف الارتیاب* آیت‌الله نجفی رحمته و *طبقات النسابین عبدالرزاق کمونه* که بر اساس نسابه‌ها ترتیب یافته بودند، جدول ذیل بر اساس کتاب‌های انساب تدوین شده است.

۲. فهرست ارائه شده کامل‌ترین و جامع‌ترین فهرست ارائه شده از کتب انساب می‌باشد که از اولین کتاب نسب نگاشته شده در قرن اول تا پایان قرن هفتم را در بر می‌گیرد. این لیست علاوه بر کتاب‌های موجود در لیست‌های قبلی، شامل کتاب‌های دیگری نیز

۱. برای نمونه نک: مؤرخ بن عمرو السدوسی، *حذف من نسب قریش*، ص ۵.
۲. نک: شیخ آقا بزرگ طهرانی، *الدریعه الی تصانیف الشیعه*، ج ۲، ص ۳۶۹ به بعد.

می‌باشد که با تلاش فراوان از مطالعه کتاب‌های *انساب و فهرست و رجال* به دست آمده و در کارهای مشابه قبلی ذکری از آنها نشده است.

۳. جهت استفاده آسان کاربر از جدول ذیل، ترتیب تاریخی با دقت فراوان در آن لحاظ گردیده است، برای دستیابی به برخی از تاریخ‌ها گاه کتاب‌های بسیاری ورق خورده تا تاریخ دقیق به دست آید. در مواردی که دو یا چند تاریخ در مورد نویسنده ذکر شده بود کوشش شد تا تاریخ صحیح از بین آنها استخراج و ذکر گردد. در مورد برخی از نویسندگان نیز هیچ تاریخی در کتب موجود نبود و فقط به قرن ایشان اشاره شده بود که آن نویسنده در انتهای نویسندگان آن قرن ذکر شد.

۴. عنوان‌های برخی از کتاب‌های ذکر شده در جدول مانند *التظافر و التناصر، الدوحه، المؤتلف و المختلف، تناسب ظاهری* با موضوع *انساب* ندارد و ممکن است این سوال به وجود آید که از کجا کتاب *انساب* بودن آنها دانسته شده است، به خصوص که خود کتاب‌ها مفقود باشند. در جواب باید گفت که از این کتاب‌ها در کتب *رجال و فهرست* تحت عنوان کتاب *نسب* ذکر شده و یا کتاب‌های *انساب* از آنها به عنوان منبع استفاده کرده، محتوای آنها را نقل کرده و آنها را کتاب *انساب* دانسته‌اند به همین جهت در *فهرست* ذیل درج گردیده‌اند.

۵. در یک ستون وضعیت کتاب‌ها که آیا موجود و یا مفقود هستند ذکر شده است البته امکان آن وجود دارد که بعدها برخی از کتب مفقود یافت شده و در دسترس قرار گیرند.

۶. در ذکر عنوان کتاب‌ها و اسامی نویسندگان ایشان دقت فراوان شد تا تشابهات اسمی و عنوانی خواننده را به اشتباه نیندازد.

۷. در پی‌نوشت جدول گاهی به مطالبی اشاره شده است که امکان داشت در جایی دیگر هیچ‌گاه به آن پرداخته نشود لذا به صورت نکاتی در پاورقی ذکر شد.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱	التظافر والتناصر	دغفل بن حنظله سدوسی شیبانی (۶۵هـ) ^۱	مفقود
۲	التشجیر	همو	مفقود
۳	کتاب فی اخبار الیمن و اشعارها و انسابها	عبید بن شریه جرهمی (۶۷هـ)	مفقود
۴	کتاب فی النسب	مشجور بن غیلان ضبی بصری (۸۵هـ)	مفقود
۵	نسب قومه (قوم بنی زهره)	محمد بن مسلم بن شهاب زهري (۱۲۴هـ)	مفقود
۶	نسب عدنان	ابومخنف، لوط بن یحیی (۱۵۷هـ)	مفقود
۷	نسب بنی تمیم	همو	مفقود
۸	نسب قریش	همو	مفقود
۹	النسب الکبیر	سحیم بن حفص، ابوالیقظان نسابه (۱۹۰هـ) ^۲	مفقود
۱۰	نسب خندف و اخبارها	همو	مفقود
۱۱	حذف من نسب قریش ^۳	مؤرج بن عمرو السدوسی (۱۹۵هـ)	موجود
۱۲	جماهير قبایل	همو	مفقود
۱۳	انساب العرب قاطبه ^۴	علی بن کیسان کوفی (قرن ۲)	مفقود
۱۴	نسب الانصار ^۵	ابومحمد عبدالله بن محمد بن عماره بن قذاح انصاری (قرن ۲)	مفقود
۱۵	النسب الکبیر (الجمهره)	هشام بن محمد بن سائب کلبی (۲۰۴هـ) ^۵	موجود

۱. بنا به گفته ابن ندیم، دغفل تألیفی بر جای نهماده بلکه دو تن از شاگردانش معلومات فرا گرفته از او را منتشر کرده‌اند که یکی از آنان عمرو بن مالک شحری نام داشته است. (ابن ندیم، الفهرست، ص ۱۰۱)
۲. آیت الله مرعشی او را اولین کسی می‌داند که در زمینه نسب دست به تألیف زده و پس از وی هشام بن محمد کلبی در این زمینه تألیف کرده است. (کشف الارتیاب، شماره ۳۱) از خلال روایاتی که بلاذری و ابن خیاط از او نقل کرده‌اند، به نظر می‌رسد که او بین انساب و اخبار جمع می‌کرده و بیش تر به اخبار بصره و حوادث مربوط به آن توجه داشته است. صادق آیینه‌وند، علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، ج ۱، ص ۴۸۸
۳. به ادعای دکتر صلاح الدین منجد محقق کتاب مذکور، این کتاب که به تازگی در مغرب پیدا شده، قدیم‌ترین کتابی است که به ما رسیده، بنابراین تألیف آن را به قبل از تألیف کتب ابن کلبی برمی‌گرداند. (مؤرج بن عمرو السدوسی، حذف من نسب قریش، ص ۵-۶)
۴. احمد بن محمد بن ابراهیم اشعری در کتاب خود التعریف فی الانساب و هم چنین آن اللباب، از ابن کیسان کوفی نقل کرده است؛ (سید محسن امین عاملی، اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۷۳).
۵. وی کتابی به نام انساب الخلیل درباره انساب اسبها نیز دارد که نشانگر نقش این حیوان در زندگی عربها و توجه

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۶	انساب معد واليمن الكبير	همو	موجود
۱۷	المنزل (بزرگ تراز جمهره)	همو	مفقود
۱۸	الوجيز(الموجز)	همو	مفقود
۱۹	الفريد في الانساب	همو	مفقود
۲۰	الملوكي في الانساب	همو	مفقود
۲۱	انساب الامم	همو	مفقود
۲۲	نسب قريش	همو	مفقود
۲۳	کتاب نسب سهم بن عمرو بن هصيص	همو	مفقود
۲۴	کتاب نسب بنی عامر بن لوی	همو	مفقود
۲۵	کتاب نسب بنی الحارث بن فهر	همو	مفقود
۲۶	کتاب نسب بنی محارب بن فهر	همو	مفقود
۲۷	کتاب من نسب الی امه من قبائل العرب	همو	مفقود
۲۸	کتاب نسب بنی عبد شمس و بنی عبد مناف	همو	مفقود
۲۹	نسب طی	هیثم بن عدی (۵۲۰۷)	مفقود
۳۰	الاشراف الكبير	همو	مفقود
۳۱	الاشراف الصغير	همو	مفقود
۳۲	کتاب القبائل	معمربن مثنی (۵۲۰۸)	مفقود
۳۳	انساب حمير و ملوکها(التيجان في ملوک حمير)	عبدالملك بن هشام (۵۲۱۳)	موجود
۳۴	اخبار عبيد بن شريه الجرهمي في اخبار اليمن و اشعارها و انسابها	همو	موجود
۳۵	کتاب النسب	ابوسعید عبدالملك بن قُرب (۲۱۷) یا (۵۲۱۴)	مفقود
۳۶	کتاب نسب ولد اسماعيل بن ابراهيم	ابن البختری (اوایل قرن ۳)	مفقود
۳۷	کتاب نسب النمر بن قاسط	علان الشعوبی (اوایل قرن ۳)	مفقود
۳۸	کتاب نسب تغلب بن وائل	همو	مفقود
۳۹	کتاب النسب	ابوعبيده قاسم بن سلام (۵۲۲۴)	موجود

ایشان به اصالت نژاد اسبها و از موارد جالب در انساب نگاری است.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۴۰	کتاب نسب قریش	علی بن محمد المدائنی (۵۲۲۵هـ)	مفقود
۴۱	کتاب اشراف عبد قیس	همو	مفقود
۴۲	کتاب من نسب الی امه	همو	؟
۴۳	اخبار خثعم و انسابها و اشعارها	محمد بن سلم یشکری (۵۲۳۰هـ)	مفقود
۴۴	النسب الكبير	مصعب بن عبدالله الزبیری (۵۲۳۳هـ) یا (۵۲۳۶هـ)	مفقود
۴۵	کتاب نسب قریش	همو	موجود
۴۶	کتاب النسب	محمد بن حبیب بغدادی النسابه (۵۲۴۵هـ)	مفقود
۴۷	القبائل الكبير	همو	مفقود
۴۸	انساب الشعراء (الشعراء و انسابهم)	همو	مفقود
۴۹	من نسب من الشعراء الی امهاتهم	همو	مفقود
۵۰	العمائر و الریائع فی النسب	همو	مفقود
۵۱	المؤتلف و المختلف فی النسب	همو	مفقود
۵۲	المُخبر	همو	موجود
۵۳	کتاب المشجر	همو	مفقود
۵۴	انساب قریش و اخبارها	زبیر بن بکار (۵۲۵۴هـ)	موجود
۵۵	اخبار النسب (نوادر اخبار النسب)	همو	مفقود
۵۶	بنی مره بن عوف	احمد بن ابراهیم بن حمدون کاتب (ح) (۵۲۵۵هـ)	مفقود
۵۷	بنی النمیر بن قاسط	همو	مفقود
۵۸	بنی عقیل	همو	مفقود
۵۹	بنی عبدالله بن غطفان	همو	مفقود
۶۰	طی	همو	مفقود
۶۱	جمهره نسب الحارث بن کعب	احمد بن الحارث الخراز (۵۲۵۸هـ)	مفقود
۶۲	کتاب الاشراف	همو	مفقود
۶۳	الامهات	همو	مفقود
۶۴	الغصون فی آل یاسین	شریف حسین بن ابی الغنائم احمد محدث (۱) (۵۲۶۰هـ)	مفقود

۱. وی از احفاد زید شهید و نخستین کسی بود که نهاد نقابت علویان را تأسیس کرد و عهده‌دار آن شد. کتاب وی به روش مشجر بود و گویند که اولین در این روش بوده است. (مرعشی نجفی، کشف الاریاب، شماره ۳۸).

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۶۵	کتاب النسب	عمر بن شبه (۲۶۲هـ)	مفقود
۶۶	کتاب نسب آل ابی طالب (المعقبین من ولد الامام امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>)	ابوالحسن یحیی بن الحسن النسابة العقیقی، (۲۷۷هـ)	قسمتی موجود
۶۷	انساب الاشراف	احمد بن یحیی بلاذری (۲۷۹هـ)	موجود
۶۸	کتاب اخبار و الانساب	همو	مفقود
۶۹	انساب الامم	احمد بن محمد بن خالد البرقی (۲۸۰هـ)	مفقود
۷۰	المآثر و الانساب	همو	مفقود
۷۱	کتاب جمهره بنی هاشم	احمد بن ابی طاهر (۲۸۰هـ)	مفقود
۷۲	نسب عدنان و قحطان	محمد بن یزید المبرد (۲۸۵هـ)	موجود
۷۳	کتاب فی نسب حمیر	محمد بن عبدالله سعید حنبسی (۲۹۵هـ)	مفقود
۷۴	النسب الكبير	محمد بن عبده بن سلیمان بن حاجب، عبدی (قبل از ۳۰۰هـ)	مفقود
۷۵	مختصر اسماء قبایل	همو	مفقود
۷۶	الكافی فی النسب	همو	مفقود
۷۷	نسب والد ابی صفره و ولده	همو	مفقود
۷۸	کتاب معد بن عدنان و قحطان	همو	مفقود
۷۹	کتاب نسب بنی فقعس بن طریف بن اسد بن خزیمه	همو	مفقود
۸۰	کتاب الامهات	همو	مفقود
۸۱	کتاب نسب اخنس بن شریق الثقفی	همو	مفقود
۸۲	کتاب نسب کنانه	همو	مفقود
۸۳	مبسوط فی النسب	ابوالحسن زید الشبیه بن علی بن حسین ذوالدمعة بن زید شهید بن علی <small>علیه السلام</small> (قرن ۳)	مفقود
۸۴	انساب قریش و اخبارها	احمد بن محمد الجهمی (قرن ۳)	مفقود
۸۵	کتاب النسب	ابن غنم الکلابی (قرن ۳)	مفقود
۸۶	اخبار ربیعه و انسایها	خراش شیبانی (قرن ۳)	مفقود

۱. وی به شیوه و سبک نسابه شیعی ابن کلبی (۲۰۴هـ) می‌نوشته است. (صادق آینه‌وند، علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، ج ۱، ص ۴۸۸)

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۸۷	انساب بنی عبدالمطلب	حسن بن سعید السکری (قرن ۳)	مفقود
۸۸	افخاذ العرب	ابن نطاح، محمد بن صالح (قرن ۳)	مفقود
۸۹	انساب أزد عمان	همو	مفقود
۹۰	کتاب النسب	علی بن احمد علوی عقیقی (قرن ۳) ^۱	مفقود
۹۱	انساب الاثمه <small>عليه السلام</small> و موالیدهم الی صاحب الامر	حسن بن علی الاطروش (۵۳۰۴) ^۲	مفقود
۹۲	الانساب	حسن بن موسی نوبختی (۵۳۱۰)	مفقود
۹۳	الاشتقاق	محمد بن حسن بن درید (۵۳۲۱)	موجود
۹۴	اخبار آل المنجم و نسبهم	احمد بن یحیی المنجم (۵۳۲۷)	مفقود
۹۵	الیتیمه فی الانساب (عنوان بابی در کتاب عقد الفرید)	احمد بن محمد بن عبد ربه (۵۳۲۸)	موجود
۹۶	نسب ابن عباس	عبدالعزیز بن احمد جلودی (۵۳۳۲)	مفقود
۹۷	نسب النبی <small>صلی الله علیه و آله</small>	همو	مفقود
۹۸	الاکلیل فی انساب حمیر و ایام ملوکها (۱۰ جلد)	ابو محمد حسن بن احمد بن یعقوب همدانی یمنی (۵۳۳۴)	موجود
۹۹	کتاب فی الانساب	قاسم بن اصبح الاندلسی (۵۳۴۰)	مفقود
۱۰۰	انساب الداخلین الی الاندلس من العرب و غیرهم	ابو محمد عبدالله بن عبیدالله الازدی ملقب بالْحَکِیم (۵۳۴۱)	مفقود
۱۰۱	سر السلسله العلویه (انساب آل ابی طالب)	ابونصر سهل بن عبدالله بخاری (بعد ۵۳۴۱)	موجود
۱۰۲	رساله ادعیاء فی النسب الشریف ^۳	همو	موجود
۱۰۳	الاستیعاب فی انساب مشاهیر اندلس	احمد بن محمد الرازی الاندلسی (۵۳۴۴)	مفقود
۱۰۴	جمهره النسب	ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (۵۳۵۶)	مفقود
۱۰۵	نسب بنی عبد شمس	همو	مفقود

۱. شیخ طوسی، الفهرست، ص ۱۶۲، شماره ۴۲۴؛ ابن شهر آشوب، معالم العلماء، ص ۶۸، شماره ۴۶۹.
۲. ابن داوود او را معتقد به امامیه دانسته است. (رجال ابن داوود، ص ۲۳۹)، وی جد مادری سید مرتضی و سید رضی بود و کتابش دارای گرایش‌هایی است که مورد نظر عقاید امامیه نیست. (علامه حلی، خلاصه الاقوال فی معرفه الرجال، ص ۱۰۰)
۳. آقای مرعشی نجفی رحمته الله آن را استنساخ کرده است اما به آن دست نیافتیم. (مرعشی نجفی، کشف الارتیاب، شماره ۵۹)

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۰۶	نسب بنی شیبیان	همو	مفقود
۱۰۷	نسب بنی تغلب	همو	مفقود
۱۰۸	نسب بنی کلاب	همو	مفقود
۱۰۹	نسب المهالبه	همو	مفقود
۱۱۰	المفتخر فی النسب	حسن بن حمزه طبری (۳۵۸هـ)	مفقود
۱۱۱	لباب الانساب	حسن بن محمد بن یحیی ابن اخی طاهر (۳۵۸هـ) (نوه یحیی نسابه)	مفقود
۱۱۲	المعقبین (المبسوط فی النسب)	ابن خداع مصری، حسین بن جعفر حسینی (زنده در ۳۶۱هـ)	مفقود
۱۱۳	انساب الطالبیین و العلویین القادمین الی المغرب	المستنصر بالله حاکم اموی اندلس (۳۶۶هـ)	مفقود
۱۱۴	مختصر انساب قریش (مختصر انساب زبیر بن بکار)	مروج بن عمرو بصری (۳۷۴هـ)	مفقود
۱۱۵	نسب ولد معد بن عدنان و لَمَع من اخبارهم و ایامهم	ابوالحسن علی بن محمد العدوی الشمشاطی (۳۸۰هـ) ^۱	مفقود
۱۱۶	کتاب فی نسب بنی عقیل	علی بن ابراهیم بن محمد الکاتب (بعد از ۳۸۴هـ)	مفقود
۱۱۷	کتاب فی النسب (کتاب فی انساب اولاد امیرالمؤمنین)	ابن مهلوس، ابوالحسن محمد بن علی بن اسحاق موسوی (۳۹۹هـ)	مفقود
۱۱۸	الانساب و الاخبار	ابوالحسن محمد بن قاسم بصری (۴۰۰هـ) ^۲	مفقود
۱۱۹	جریده بغداد	حسین بن موسی الابرش العلوی (۴۰۰ق)	مفقود
۱۲۰	النسب	سید علی بن احمد حسینی عقیقی (قرن ۴)	مفقود
۱۲۱	المبسوط	ابن معیه، محمد بن علی حسنی (قرن ۵هـ)	مفقود

۱. نجاشی برای او کتاب‌های بسیاری را در علوم مختلف برشمرده است؛ از جمله رساله البرهان فی النص الجلی علی امیرالمؤمنین علیه السلام و مختصر فقه اهل بیت علیهم السلام که به شیعه بودن وی حکم می‌کند. (نجاشی، رجال نجاشی، ص ۲۶۳-۲۶۵)؛ ابن ندیم نیز او را تا زمان تألیف کتابش زنده می‌داند. (الفهرست، ص ۱۲۷)
۲. شیخ صدوق در خصال از او نام برده است. (کشف الارتیاب، شماره ۷۴) وی کتابی به نام اخبار الفرس و انسابها داشته است؛ به دلیل آنکه درباره انساب عرب‌ها نبود از ذکر در فهرست خودداری شد.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۲۲	مشتبه النسبه	ابوسعید عبدالغنی بن سعید بن بشر الازدی المصری (قرن ۴)	موجود
۱۲۳	الموتلف والمختلف	همو	مفقود
۱۲۴	المبسوط فی النسب	محمد بن ابراهیم الاعرجی (قرن ۴)	مفقود
۱۲۵	تعلیقہ فی النسب	محمد بن ابراهیم الاسدی، ابن دینار (قرن ۴)	مفقود
۱۲۶	کتاب فی مشتبه النسبه	ابن الفرضی الاندلسی، عبدالله بن محمد (۵۴۰۳)	موجود
۱۲۷	الایناس بعلم الانساب	الوزیر ابن المغربی، ابوالقاسم حسین بن علی (۵۴۱۸)	موجود
۱۲۸	اسامی الامهات	سید ابوطالب یحیی صاحب الامالی، ابوطالب هارونی (۵۴۲۴)	مفقود
۱۲۹	کتابی در مشجرات شام و قدس	شریف ابوالقاسم علی بن محمد حرانی (۵۴۳۳)	مفقود
۱۳۰	تهذیب الانساب و نهایه الاعقاب	ابی الحسن محمد بن ابی جعفر شیخ الشرف العتیدی (۵۴۳۷)	موجود
۱۳۱	المبسوط	همو	مفقود
۱۳۲	الحاوی فی النسب	همو	مفقود
۱۳۳	تهذیب اعیان الاسرار فی النسب	همو	مفقود
۱۳۴	الانتصار لبنی فاطمه الابرار	همو	مفقود
۱۳۵	الانساب المشجره	ابوالفتح محمد بن علی بن عثمان الکراجکی (۵۴۴۹)	مفقود
۱۳۶	تهذیب الانساب (بحرالانساب) (مبسوط)	حسین بن ابی طالب محمد بن قاسم، ابن طباطبایا (۵۴۴۹)	مفقود
۱۳۷	الکامل فی النسب و الانساب (مشجر)	همو	مفقود
۱۳۸	جریده نیشابور	همو	مفقود
۱۳۹	انساب بنی نصر بن معین و ایامهم و اشعارهم	احمد بن علی النجاشی، ابن کوفی (۵۴۵۰)	مفقود
۱۴۰	جمهره انساب العرب	ابن حزم اندلسی، علی بن احمد (۵۴۵۶)	موجود
۱۴۱	انساب آل ابی طالب	ابو جعفر محمد طوسی (۵۴۶۰)	مفقود
۱۴۲	القصد و الامم فی تعریف باصول انساب العرب و العجم	ابن عبدالبر، ابو عمر یوسف بن عبدالله قرطبی (۵۴۶۳)	موجود

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۴۳	الانباہ الی قبائل الروات ^۱	همو	موجود
۱۴۴	المجدی فی انساب الطالبیین	العمری، نجم الدین ابوالحسن علی بن ابی الغنائم (بعد ۴۶۶هـ)	موجود
۱۴۵	المبسوط فی الانساب	همو	مفقود
۱۴۶	کتاب المشجر	همو	مفقود
۱۴۷	کتاب الشافی	همو	مفقود
۱۴۸	کتاب العیون	همو	مفقود
۱۴۹	ابناء الامام فی مصر و الشام	ابوالمعمر یحیی بن محمد [بن ابی طالب] بن القاسم ابن طباطبا (۴۷۹هـ)	موجود
۱۵۰	منتقله الطالبیه	ابو اسماعیل ابراهیم بن ناصر بن طباطبا (بعد از ۴۷۹هـ)	موجود
۱۵۱	دیوان الانساب و مجمع الاسماء و الالقاب	همو	مفقود
۱۵۲	غایه المعقبین	همو	مفقود
۱۵۳	جرائد البلدان	محمد بن محسن التفلیسی (بعد ۴۸۷هـ)	مفقود
۱۵۴	تذکره الالباب بأصول الأنساب	ابو جعفر احمد بن عبدالولی البتی (۴۸۸هـ)	موجود
۱۵۵	قسط الالباب من ثمار الانساب	همو	مفقود
۱۵۶	انساب آل ابی طالب	سید یحیی بن ابی عبدالله حسین، کیا (قرن ۵)	مفقود
۱۵۷	نزهه عیون المشتاقین الی وصف ساده المیامین (۱۰ج) ^۲	ابوالغنائم عبدالله بن بن حسن بن محمد الحسینی (قرن ۵)	مفقود
۱۵۸	انساب الطالبیه (انساب آل ابی طالب)	ابوالمعالی، سید اسماعیل بن حسن حسینی، نقیب نیشابور (قرن ۵)	مفقود
۱۵۹	کتاب الانساب المتفقہ	ابن قیسرانی، محمد بن طاهر بن علی بن احمد المقدسی (۵۰۷هـ)	موجود

۱. نویسنده در مقدمه این کتاب، به کتاب‌های مهمی اشاره نموده که از آن‌ها برای تألیف استفاده کرده است، از جمله کتاب هشام بن محمد کلبی شعی، علی بن کیسان کوفی (انساب العرب قاطبه) و... (یوسف بن عبدالله بن عبدالبر اندلسی، الانباہ الی قبائل الروات، ذیل القصد والامم الی انساب العرب والعجم)، ص ۴۵ و ۴۶.
۲. ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، ج ۲۷، ص ۴۰۰.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۶۰	المختلف والمؤتلف فی الانساب	همو	مفقود
۱۶۱	انساب المحدثین	همو	مفقود
۱۶۲	قبسه العجلان فی نسب آل ابی سفیان	محمد بن احمد الاموی المعاوی الابیوردی (۵۰۷هـ)	مفقود
۱۶۳	کتاب الانساب	همو	مفقود
۱۶۴	ما اختلف و ائتلف فی انساب العرب	همو	مفقود
۱۶۵	الانساب	ابن السید بطلیموسی، ابومحمد عبدالله بن محمد (۵۲۱هـ)	مفقود
۱۶۶	اقتباس الانوار والتماس الازهار فی انساب الصحابه و رواه الآثار	عبدالله بن علی اللخمی الرشاطی الاندلسی (۵۴۲هـ)	موجود
۱۶۷	مشجر نسب آل ابی طالب	ابوعلی حسن بن علی بن محمد بن ابراهیم القطان مروزی بخاری (۵۴۸هـ)	مفقود
۱۶۸	الدوحه	همو	مفقود
۱۶۹	التعریف فی الانساب و التنویه لذوی الاحساب	احمد بن محمد بن ابراهیم اشعری، (حدود ۵۵۰هـ)	موجود
۱۷۰	اللباب فی الانساب (خلاصه التعریف)	همو	موجود
۱۷۱	الانساب	قاصی المهدب، ابو محمد حسن بن علی (۵۶۱هـ)	مفقود
۱۷۲	کتاب الانساب	سمعانی (۵۶۲هـ)	موجود
۱۷۳	لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب	ابوالحسن علی بن ابی القاسم زید البیهقی، ابن فندق (۵۶۵هـ)	موجود
۱۷۴	الجوهرة فی نسب النبی و اصحابه العشرة	کمال الدین عبدالرحمان بن محمد الانباری (۵۷۷هـ)	موجود

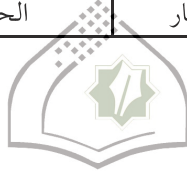
۱. آیت الله مرعشی نجفی او را شیعه دانسته است. کشف الارتیاب، شماره ۱۰۳) هم چنین سید محسن امین در اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۷۳، او را شیعه می داند، اما دلیل محکمی ارایه نمی دهد. به نظر می رسد که مرعشی نجفی نیز به تبع امین، وی را شیعه دانسته است، اما مصحح کتاب التعریف فی الانساب و التنویه لذوی الاحساب او را حنفی دانسته. غیر شیعی بودن او از بعضی از تعبیرش استنتاج می شود او هنگام سخن از شمر بن ذی الجوشن قاتل امام حسین علیه السلام و یا کسانی که در مقابل حضرت علی علیه السلام در جمل و صفین ایستادند، یا عبارت «رضی الله عنه» یاد می کند، اما این احتمال نیز می رود بنابر شواهدی دیگر که او شیعه بوده و یا بعداً شیعه شده است. (احمد بن محمد اشعری، التعریف فی الانساب و التنویه لذوی الاحساب، مقدمه، ص ۲۰)

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۷۵	اختصار اقتباس الانوار و التماس الازهار	عبدالحق بن عبدالرحمان اشبیلی، ابن الخراط (۵۸۱هـ)	موجود
۱۷۶	عجاله المبتدی و فضالته المنتهی فی النسب	زین الدین ابوبکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی (۵۸۶هـ)	موجود
۱۷۷	طبقات الطالبین	شریف ابو علی محمد بن اسعد شریف الحسینی الجوانی (۵۸۸هـ)	مفقود
۱۷۸	تاج الانساب	همو	مفقود
۱۷۹	جوهر المکنون فی معرفة القبائل و البطون (فیہ انساب العرب و الهاشمیین)	همو	مفقود
۱۸۰	التحفة الشریفة والهدایا المنیفة فی نسب النبی ﷺ	همو	مفقود
۱۸۱	تحفة الانساب		موجود
۱۸۲	نزهة القلب المعنا فی نسب آل مهنا	همو	مفقود
۱۸۳	انساب آل ابی طالب	محمد بن علی بن شهر آشوب (۵۸۸هـ)	مفقود
۱۸۴	ازهار الرياض المریعه	ابو علی جلال الدین کبیر حسینی (۵۹۷هـ)	مفقود
۱۸۵	نهاية الاعقاب و الانساب	شریف ابوجعفر محمد موسوی هارونی (قرن ۶)	موجود
۱۸۶	نسب العلویون نیشابور	همو	مفقود
۱۸۷	نسب سادہ ملوک بلخ	همو	مفقود
۱۸۸	بحر الانساب و الفصول التامه ^۱	نقیب النقب مرتضی جمال الدین ابو عبدالله محمد بن حسین بن حسن رازی (قرن ۶)	مفقود
۱۸۹	بحر الانساب فی انساب العلویین	منصور الباز الأشهب (قرن ۶)	موجود
۱۹۰	الفخری فی انساب الطالبین	ابوطالب اسماعیل المروزی الازوارقانی (بعد از ۶۱۴هـ)	موجود
۱۹۱	بحر الانساب فیما لسبطين من الاعقاب	همو	مفقود

۱. منتجب الدین ابوالحسن علی بن بابویه رازی (۵۸۵ق، فهرست علماء الشیعه و مصنفیهم (فهرست منتجب الدین)، ص ۷ و ۱۶۳.

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۱۹۲	کتاب حظيرة القدس (در ۶۰ جلد)	همو	مفقود
۱۹۳	غنيه الطالب في نسب آل ابي طالب	همو	مفقود
۱۹۴	کتاب بستان الشرف (خلاصه حظيرة القدس در ۲۰ جلد)	همو	مفقود
۱۹۵	کتاب الموجز في النسب	همو	مفقود
۱۹۶	کتاب نسب الساده المرازه	همو	مفقود
۱۹۷	تعليقه بر سر الانساب	همو	مفقود
۱۹۸	تشجير کتاب وفق الاعداد في النسب	همو	مفقود
۱۹۹	تشجير کتاب نسب شافعي خاصه	همو	مفقود
۲۰۰	تشجير کتاب الطبقات الفيه زكريا بن احمد بزاز نيسابوري	همو	مفقود
۲۰۱	کتاب من اتصل عقبه بابي الحسن محمد بن القاسم التميمي اصفهاني (کتابي مشجر)	همو	مفقود
۲۰۲	تشجير کتاب النسب ابي الغنائم دمشقى	همو	مفقود
۲۰۳	کتاب خلاصة العترة النبوية في انساب الموسوي	همو	مفقود
۲۰۴	کتاب المثلث في النسب	همو	مفقود
۲۰۵	زبدة الطالبية	همو	مفقود
۲۰۶	کتاب المعارف واللقاب	همو	مفقود
۲۰۷	التبيين في انساب القرشيين	موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن محمد بن قدامه (۵۶۲۰هـ)	موجود
۲۰۸	الاستبصار في نسب الصحابة من الانصار	همو	موجود
۲۰۹	المقتضب في کتاب جمهره النسب	ياقوت حموی (۵۶۲۶هـ)	مفقود
۲۱۰	ذيل على انساب المحدثين	حافظ محمد بن محمد بن نقطه الحنبلي (۵۶۲۹هـ)	مفقود
۲۱۱	الحاوی	ابوطاهر محمد بن عبد السمیع بن محمد بن کلبون بغدادی (۵۶۴۳هـ)	مفقود
۲۱۲	انساب المحدثين	محب الدين محمد بن محمود بغدادی (۵۶۴۳هـ)	مفقود

ردیف	نام کتاب	نویسنده	وضعیت
۲۱۳	شجرة الانساب	محمد بن رضوان (۵۶۵۷هـ)	مفقود
۲۱۴	نسب القطب النبوی والشریف العلوی	شهاب الدین ابی العباس احمد بن علی بن ابراهیم البدوی (۵۶۷۵هـ)	مفقود
۲۱۵	التذکره فی الانساب المطهره (مشجره النسب، الانساب المشجره، تذکره الانساب و...)	احمد بن محمد بن المهنا الحسینی العبدلی (بعد از ۵۶۸۱هـ)	موجود
۲۱۶	طرفه الاصحاب فی معرفه الانساب	ابن رسول (۵۶۹۴هـ)	موجود
۲۱۷	تحفه الاداب فی التواریح والانساب	همو	مفقود
۲۱۸	الانساب	یوسف بن ابی المعالی شهیر بابن مهمندار (۵۷۰۰هـ)	
۲۱۹	الاصیلی فی انساب الطالبیین	ابن طقطقی، صفی الدین محمد بن تاج الدین علی (۵۷۰۹هـ)	موجود
۲۲۰	غایة الاختصار فی اخبار البيوتات العلویة المحفوظة من الغبار	تاج الدین بن محمد بن حمزه بن زهره الحسینی (اواخر ق ۷هـ)	موجود

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

نتیجه‌گیری

با توجه به جدول فوق و دقت در آن می‌توان گفت لیست ارایه شده در آن نتیجه یک تحقیق آماری بوده و می‌تواند در تحقیقات آینده در حوزه انساب‌نگاری به کار گرفته شود و به این جهت کاربردی است. در این جا به برداشت‌ها و نتایجی که به کمک فهرست ارایه شده می‌توان دست یافت به طور اجمال اشاره می‌شود.

۱. از تعداد ۲۲۰ عدد کتاب انساب ذکر شده در این فهرست تعداد ۴۷ عدد آن موجود بوده که تقریباً ۲۱/۳۶٪ از کل کتاب‌های این فهرست را تشکیل می‌دهد.
۲. در بین نویسندگان کتاب‌های ذکر شده برخی بسیار پرکار بوده‌اند و چندین کتاب از جدول فوق را به خود اختصاص داده‌اند از جمله ایشان می‌توان هشام بن محمد کلبی (۵۲۰۴)، ابن حبیب بغدادی (۵۲۴۵)، محمد بن عبده بن سلیمان (قبل از ۵۳۰۰)، ابوالفرج اصفهانی (۵۳۵۶)، ابوطالب اسماعیل المروزی الازوارقانی (بعد از ۵۶۱۴) را نام برد.
۳. در بین کتاب‌های موجود در این فهرست کتاب‌هایی که به انساب تمامی عرب پرداخته‌اند به مراتب کم تعداد و بیش‌تر کتاب‌ها مربوط به انساب قبایل می‌باشند. کتاب‌هایی که در ابتدای نگارش انساب تدوین شده‌اند کتاب‌های انساب مربوط به قبایل و طوایف بوده و عموم عرب‌ها را در بر نداشت. در اواخر قرن دوم و اوایل قرن سوم اولین تألیفات که شامل انساب تمامی عرب‌ها باشند به وجود آمد اما این کار به دلایلی هم‌چون ازدیاد جمعیت عرب‌ها و پراکندگی ایشان و مشکل بودن جمع‌آوری انساب آنان دنبال نشد و دوباره انساب‌نگاران به انساب قبایل و طوایف روی آوردند.
۴. قبل از قرن چهارم در بین کتب انساب قبایل و خاندان‌ها، انساب قریش دارای بیشترین تعداد و پس از قرن چهارم بیش‌ترین تعداد مربوط به انساب آل ابی‌طالب بوده و با بقیه تیره‌ها قابل مقایسه نیست.
۵. با توجه به نویسندگان کتاب‌های انساب مربوط به انساب طالبیان این نکته متبلور می‌شود که اکثر این نویسندگان انساب طالبیان خود از سادات و طالبیان بوده و آنان نقش برجسته را در این بین ایفا کرده‌اند.
۶. در جدول کتاب‌هایی مانند کتاب *من نسب الی‌امه* اثر علی بن محمد مدائنی (۵۲۲۵)، *من نسب من الشعراء الی‌امهاتهم* اثر ابن حبیب بغدادی (۵۲۴۵) ذکر شده است که در آن‌ها نسب مادری بیان شده است از آنجا که نسب در بین عرب از طریق پدر است این موارد بسیار جالب می‌نمایند.

۷. همان‌طور که از فهرست هویداست توجه به انساب حاکمان و ملوک چندان مورد توجه نبوده و جزء استثناهایی مانند انساب حمیر و ملوکها (التیجان فی ملوک حمیر) اثر عبدالملک بن هشام (۵۲۱۳) کتابی در این باره نگاشته نشده است.

۸. از موارد جالب ذکر شده در فهرست کتاب *الجوهرة فی النسب النبوی واصحابه العشرة* نوشته الانباری (۵۵۷۷)، *الاستبصار فی نسب الصحابة الانصار* اثر ابن قدامه (۵۶۲۰) می‌باشد که نیازمند توجه و مذاقه بیشتر است.

۹. کتاب‌هایی مانند *جراید البلدان* اثر محمد بن محسن تفلیسی (۵۴۷۸)، *جریده بغداد* اثر حسین بن موسی الابرش العلوی (۵۴۰۰) و *جریده نیشابور* اثر ابن طباطبا حسین بن ابی‌طالب (۵۴۴۹) که در فهرست آمده‌اند در واقع جریده و یا دفترهایی هستند که به نقبای مناطق تعلق داشته‌اند و توسط خود نقبا و یا نسابه‌ای تحت نظر نقیب تدوین می‌شدند و مورد استقاده نقبا در نهاد نقابت قرار می‌گرفتند. این‌گونه جراید به احتمال بسیار به تعداد زیاد در مناطق مختلف وجود داشته‌اند که هم اکنون نام و یا نشانی از بیش‌تر آنها موجود نیست.

۱۰. در برخی از کتاب‌ها مانند کتاب *فی اخبار الیمن و اشعارها و انسابها* اثر عبید بن شریه جرهمی (۵۶۷)، *اخبار خنعم و انسابها و اشعارها* اثر محمد بن سلم یشکری (۵۲۳۰)، *انساب بنی نصرین معین و ایامهم و اشعارهم* اثر احمد بن علی نجاشی (۵۴۵۰) اشعار و ایام عرب بر اساس انساب ایشان که تنها علوم مطروحه در دوران جاهلی در نزد عرب بودند، در یکجا جمع شده‌اند؛ این مسأله نشان‌گر آن است که پس از اسلام تا قرن‌ها هنوز مسایل فخر به قبیله و ایام ایشان در بین عرب رواج داشته است. البته این نوع نگاشته‌ها بیشتر مربوط به قرون اولیه اسلامی بوده و به مرور زمان از تعداد آنها کاسته شده است.

۱۱. برخی کتاب‌ها مانند *الموتلف والمختلف فی النسب* اثر ابن حبیب بغدادی (۵۲۴۵)، *المؤتلف والمختلف* نگاشته از دی مصری (ق ۵۴)، کتاب *الانساب المتفقه، المختلف و المؤتلف فی الانساب* هر دو اثر ابن قیسرانی (۵۵۰۷)، *ما اختلف و اختلف فی انساب العرب* اثر الابیوردی (۵۵۰۷) نشان از دید آسیب‌شناسانه نویسندگان این اثرها و کوشش آنها در مشخص کردن محل‌های اختلاف و اتفاق در انساب عرب‌ها دارد که از این نظر قابل توجه و مهم هستند.

۱۲. در بین این کتاب‌ها مواردی مانند *رساله ادعیای فی النسب الشریف* نوشته ابونصر بخاری (بعد ۴۳۲) وجود دارند که در آنها به معرفی کسانی می‌پردازند که سعی دارند تا با

ادعای نسب دروغین خود را به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله و طالبیان منتسب کنند. این کار اصلاحی در نسب از قرن سوم به بعد از وظایف اصلی نقباء و نسابه‌های تحت نظر ایشان بوده است به همین جهت ممکن است که رساله‌های ادعیاء بسیاری وجود داشته که اکنون در دسترس نیستند. در دیگر کتب انساب به خصوص انساب‌طالبیان در موارد بسیاری به کسانی که دعوی هستند و ادعای نسب دروغین دارند، اشاره شده است. ابن فندق در *لباب الانساب والالقباب والاعقاب* بابی را در مجازات ادعیاء توسط نقباء در نواحی خوارزم، غزنه و نیشابور آورده است.^۱

۱۳. کتاب‌هایی مانند *نسب العلویین نیشابور، نسب ساده ملوک بلخ* هر دو نوشته شریف ابوجعفر موسوی هارونی (قرن ۶) نشان‌گر انساب‌نگاری محلی و کتاب‌هایی مانند *انساب الطالبیین والعلویین القادمین الی المغرب* نوشته المستنصر بالله اموی (۳۶۶هـ) و *مقتله الطالبیه* ابواسماعیل بن طباطبا (بعد از ۴۷۹هـ) نشانگر توجه نویسندگان ایشان به انساب مهاجران از طالبیان می‌باشد.

۱۴. تعدادی انگشت‌شمار از کتاب‌های این فهرست مانند *انساب المحدثین* نگاشته ابن قیسرانی (۵۰۷هـ)، *اقتباس الانوار والتماس الازهار فی انساب الصحابه ورواه الآثار* اثر رشاطی اندلسی (۵۴۲هـ) نشانه توجه برخی از انساب‌نگاران به انساب شخصیت‌های علمی از جمله محدثان می‌باشد؛ قابل توجه آن است که نویسندگان آنها از اهل سنت می‌باشند، در این لیست کتابی از این نوع با نویسنده‌ای شیعه وجود ندارد.

۱۵. برخی از کتاب‌های ذکر شده در جدول با عنوان *مقبین* مانند *المقبین* اثر ابن خداع مصری (زنده در ۳۶۱هـ)، *غایه المقبین* اثر ابواسماعیل ابن طباطبا (بعد از ۴۷۹هـ) به انساب کسانی پرداخته‌اند که دارای اعقاب بوده و از ایشان تا زمان صاحب اثر فرزندان باقی مانده است، این گونه از کتاب‌های انساب جنبه کاربردی فراوان داشته و مورد ارجاع مردم و نقباء واقع شده است.

۱۶. عنوان‌های برخی از کتاب‌های مذکور در جدول فوق مانند *المبسوط، المبسوط فی النسب، المبسوط فی الانساب* و یا مانند *الانساب المشجره، کتاب المشجر، التشجیر* نشان‌گر دو روش انساب‌نگاری مشجر و مبسوط می‌باشد. تفاوت عمده روش مشجر و مبسوط آن است که در مشجر، انساب از پایین به بالا یعنی از نوادگان به سمت نیا ذکر می‌شوند و

۱. ابن فندق، *لباب الانساب والالقباب والاعقاب*، ج ۲، ص ۷۳۳.

پسر بر پدر مقدم می‌گردد و قبل از پدر ذکر می‌شود ولی در مبسوط از نیا به نوادگان می‌رسند و ذکر پدر بر پسر مقدم است. لازم به ذکر است کتاب‌های دیگری که عنوان مشجر و یا مبسوط ندارند نیز به یکی از این دو روش نگاشته شده‌اند.

۱۷. با توجه به جدول فوق که در آن به ۲۲۰ کتاب در حوزه انساب‌نگاری تا پایان قرن هفتم هجری اشاره شده است به وضوح می‌توان نقش برجسته انساب‌نگاری نسبت به دیگر انواع کتاب‌های تاریخ‌نگاری همچون: سیر و مغازی، مقاتل و فتن و حروب، خراج و فتوح، تواریخ عمومی، تواریخ دودمانی و تک‌نگاری، تواریخ محلی طبقات، وزارت و دیوان‌سالاری، فرق و مذاهب و فرهنگ‌نامه‌های تاریخی،^۱ مشاهده نمود و سهم انساب‌نگاری را در میراث تمدن اسلامی برشمرد. لازم به ذکر است که بیش از ۵۰ درصد این کتاب‌ها به شیعیان اعم از امامی، زیدی و اسماعیلی تعلق دارد که سهم شیعیان امامی نسبت به بقیه خصوصاً اسماعیلی به مراتب بیشتر است.

۱۸. با توجه به تاریخ وفات نفرات اول لیست ارایه شده می‌توان گفت که در نیمه اول قرن اول هجری و قبل از آن تألیف خاصی در انساب‌نگاری تدوین نیافته است؛ البته نقل شده که خلیفه دوم برای داشتن معیاری برای تقسیم بیت‌المال، دستور داد تا انساب مسلمین را در دفاتری ثبت و ضبط کنند، در این دفاتر انساب به واسطه نزدیکی و دوری از پیامبر ﷺ تقسیم‌بندی شدند.^۲ ابن اثیر ضمن حوادث سال ۱۵ هجری آورده که خلیفه دوم دیوانی را برای پرداخت حقوق تأسیس کرد،^۳ البته برخی دیگر این قضیه را مربوط به سال ۲۰ هجری دانسته‌اند.^۴ در کار تسجیل و ثبت اسناد برای تقسیم بیت‌المال از عقیل بن ابی طالب که از ثقات نسابه‌ها بود و هم‌چنین مخرمه بن نوفل و جبیر بن مطعم استفاده شد. از این دیوان چیزی موجود نیست و اصولی که این دیوان نیز بر اساس آن تدوین گردیده بود، از بین رفته است؛ گویند محمد بن عمر واقدی (م ۲۰۷ هـ) کتابی در مورد

۱. صادق سجادی، هادی عالم زاده، تاریخ‌نگاری در اسلام، ص ۱۰۹-۱۴۹.

۲. بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ج ۳، ص ۵۴۹.

۳. ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی بن محمد، الکامل، ج ۲، ص ۵۰۲؛ طبری، تاریخ الامم والملوک، ج ۳، ص ۱۰۸-۱۰۹.

۴. قس: یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۵۳؛ طبری، تاریخ الامم والملوک، ج ۳، ص ۱۰۸ و ۲۰۲؛ ابن اثیر، الکامل، ج ۲، ص ۵۰۲.

۵. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۵۳؛ بلاذری، فتوح البلدان، ج ۳، ص ۵۴۹؛ طبری، تاریخ الامم والملوک، ج ۳، ص ۲۷۸؛ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۳، ص ۱۱۳؛

دیوان عمر و تصنیف قبایل و مراتب و انساب در آن به نام *مداعی قریش والانصار فی القطاع و وضع عمرالدواوین و تصنیف القبایل و مراتبها و انسابها* نگاشته بود^۱ که از بین رفته و در دست نیست؛ اما اساس آنچه را که به آن اشاره شد را در تدوین این دفتر را اخذ نموده‌اند و همان قواعدی را که خلیفه در آنها به کار برده را مانند نزدیکی به پیامبر و نحوه تقسیم قبایل را مد نظر قرار داده‌اند.^۲ کسانی افرادی مانند فواد سزگین نیز بر این عقیده‌اند که از پیش از اسلام کتاب‌هایی در انساب وجود داشته و برای حفظ انساب تنها به حافظه اتکا نمی‌کرده‌اند؛^۳ هر چند که عملاً اکنون موردی در دست نیست.

۱۹. با توجه به جدول و تطبیق زمان وفات نویسندگان آن با دوره حکومت امویان (۴۰-۱۳۲هـ) باید گفت تعدادی انگشت شمار از کتاب‌های انساب تحت تاثیر سیاست ارتجاعی حاکمان اموی در این دوره تدوین شده‌اند، امویان سعی داشتند تا بار دیگر فرهنگ اعراب جاهلی را زنده کرده و از تاثیر اسلام و آموزه‌های آن در این حیطة بکاهند و فخر به قبیله و نسب را پرو بال بخشند نزدیکی و هم‌نشینی خلفای اموی با نسابه‌ها به خوبی این مسأله را روشن می‌سازد، به طور مثال، معاویه با نسابه‌هایی هم‌چون دغفل بن حنظله (۶۵هـ) (ردیف اول جدول) و عبید بن شریه (۶۷هـ) (ردیف سوم جدول) هم‌نشینی می‌کرد،^۴ یزید بن معاویه (۶۵هـ) علاقه بن کرم کلای نسابه را که از هم‌نشینانش بود، در «سُماره»^۵ قرار داد،^۶ ابرش کلبی نسابه از دوستان هشام بن عبدالملک بود،^۷ در این بین آثاری درباره انساب عرب تالیف شد که هم اکنون همگی مفقود هستند.

۱. ابن ندیم، *الفهرست*، ص ۱۱۱؛

۲. بنا بر آنچه که طبری از کیفیت این دیوان آورده آن است که در این دیوان ابتدا از بنی‌هاشم (با محوریت پیامبر) شروع شده و پس از آن ابوبکر و قومش و پس از آن عمر و قومش ذکر شده بود. رک: طبری، *تاریخ الامم والملوک*، ج ۳، ص ۲۷۸.

۳. سزگین، فؤاد، *تاریخ نگارش‌های عربی*، ج ۱، ص ۳۵۹-۳۶۲.

۴. ابن ندیم، *الفهرست*، ص ۱۰۱-۱۰۲؛ الذهبی، *میزان الاعتدال*، ج ۲، ص ۲۷؛ ابن عساکر، *تاریخ مدینه دمشق*، ج ۱۷، ص ۲۸۹.

۵. بنا بر آنچه که یاقوت حموی (۵۲۶هـ) در معجم البلدان آورده است شماره نام قلعه‌ای بر بالای کوهی به نام صید در سرزمین یمن بوده است؛ یاقوت بن عبدالله حموی، *معجم البلدان*، ج ۳، ص ۴۳۸ و ج ۵، ص ۳۰۳؛ ابوالفرج اصفهانی (۵۳۵۶هـ) نیز از مردمی از اهالی شماره نام می‌برد که در نزد مسلمة بن عبدالملک جمع شده بودند. ابوالفرج اصفهانی، *الأغانی*، ج ۱۸، ص ۵۶.

۶. ابن ندیم، *الفهرست*، ص ۱۰۲.

۷. فؤاد سزگین، *تاریخ التراث العربی*، ص ۳۲-۳۳؛ شاکر مصطفی، *التاریخ العربی والمؤرخون*، ج ۱، ص ۱۲۶.

۲. در جدول فوق همان طور که مشهود است بیشتر کتاب‌ها نگاشته شده در دوره عباسیان (۱۳۲-۵۶۶هـ) است؛ در این دوره در کنار تدوین سایر علوم، انتقال انساب از روایت به تدوین سرعت گرفت؛ در دوره عباسیان سرزمینهای اسلامی تا حد اعلائی آن گسترش یافت و اختلاط عرب‌ها با غیر عرب‌ها زیاد شد و جریان‌ات شعوبی‌گری در بین شکل گرفت، معمر بن مثنی (۵۲۰۸هـ) که پدرانش یهودی بودند کتابی در مثالب عرب نوشت،^۱ هیشم بن عدی (۵۲۰۷هـ) نیز کتابی در مثالب نوشت،^۲ اعلان شعوبی (اوایل ق ۵۳) که اصالتاً فارس و عارف به انساب و مثالب عرب بود در مقطعی در بیت الحکمه، برای برامکه کتابی در مثالب عرب نگاشت که در آن به هتک عرب‌ها و بیان مثالب آنها از قریش گرفته تا آخرین قبایل یمن پرداخته بود،^۳ در پاسخ همین جریانات بود که به سرعت کتاب‌هایی در انساب و مفاخر آنان نوشته و مدون گشت.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

۱. یاقوت حموی، *معجم الادباء*، ج ۱۹، ص ۱۵۶؛ البته خود وی کتابی در نسب به نام کتاب القبایل نگاشته بود. (ردیف ۳۳ جدول)
۲. همو؛ ابن رسول، عمر بن یوسف، *طرفة الاصحاب فی معرفة الانساب*، ص ۷؛ او خود کتابی در نسب طی داشت. (ردیف ۳۰ جدول)
۳. ابن ندیم، *الفهرست*، ص ۱۱۸؛ او خود کتابی در نسب به نام کتاب نسب النمر بن قاسط داشت. (ردیف ۳۸ جدول)

منابع

۱. آیینہ وند، صادق، علم تاریخ در گستره تمدن اسلامی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
۲. ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی بن محمد، الكامل فی التاریخ، بیروت: دارصادر للطباعة و النشر، ۱۳۸۵ هـ.
۳. ابن المہنا الحسینی العبیدی، جمال الدین ابی الفضل احمد بن محمد، التذکرہ فی الانساب المطہرہ، مقدمہ: سید مہدی رجایی، قم، کتابخانہ آیت اللہ مرعشی نجفی، ۱۴۲۱ ق.
۴. ابن بابویہ رازی، منتجب الدین ابوالحسن علی، فہرست علماء الشیعہ و مصنفیہم (فہرست منتجب الدین)، تصحیح: میر جلال الدین محدث ارموی، قم، کتابخانہ آیت اللہ مرعشی نجفی، ۱۳۶۶ ش.
۵. ابن حزم، عبدالسلام محمد ہارون، جمہرہ انساب العرب، مصر، دارالمعارف، چاپ سوم، بی تا.
۶. ابن داوود، حسن بن علی بن داوود حلبی، رجال ابن داوود، تحقیق: سید محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، الحیدریہ، ۱۳۹۲ هـ.
۷. ابن رسول، السلطان الملک الاشرف عمر بن یوسف، طرفۃ الاصحاب فی معرفۃ الانساب، تحقیق: ک. و. سترستین، بیروت، دارصادر، ۱۴۱۲ هـ.
۸. ابن شہر آشوب، معالم العلماء، مقدمہ: محمد صادق بحر العلوم، نجف، المطبعہ الحیدریہ، چاپ دوم، ۱۳۸۰ هـ.
۹. ابن طباطبا، ابواسماعیل ابراہیم بن ناصر، منتقلۃ الطالبیہ، تحقیق: سید محمدمہدی خراسان، نجف الاشرف، منشورات المطبعۃ الحیدریہ، ج ۱، ۱۳۸۸ هـ.
۱۰. ابن طباطبا، ابوالعمر یحیی بن محمد، ابناء الامام فی مصر و الشام، تحقیق و تعلیقہ: ابن صدقہ الحلبی، ابوالعون محمد السفارینی و محمد بن نصار ابراہیم المقدسی، ریاض، مکتبہ حل المعرفۃ و مکتبۃ التوبہ، چاپ اول، ۱۴۲۵ ق.
۱۱. ابن طقطقی، صفی الدین محمد بن تاج الدین علی، الاصلی فی انساب الطالبیین، تحقیق: سید مہدی رجایی، قم، انتشارات کتابخانہ مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۱۸ هـ.

١٢. ابن عبدالبر اندلسي، يوسف بن عبدالله، *الانباه الى قبائل الروات* (ذيل القصد و الامم الى انساب العرب و العجم)، قاهره، مكتبة القدسي، ١٣٥٠هـ.
١٣. ابن عبدربه، *عقد الفريد*، ج ٤، بيروت، داراحياء التراث العربي، چاپ اول، ١٤٠٩هـ.
١٤. ابن عساكر، ابوالقاسم علي بن الحسن، *تاريخ مدينه دمشق*، تحقيق: علي شيري، بيروت: دارالفكر للطباعه و النشر و التوزيع، ١٤١٥هـ.
١٥. ابن عنبه، سيد جمال الدين احمد بن علي الحسيني، *عمده الطالب في انساب آل ابي طالب*، تصحيح: محمد حسن آل الطالقاني، نجف، مطبعه الحيدريه، چاپ دوم، ١٣٨٠هـ.
١٦. ابن فندق، ابوالحسن علي بن ابي القاسم بن زيد بيهقي، *لباب الانساب واللقاب والاعقاب*، تحقيق: سيدمهدى رجائي، قم، كتابخانه آيت الله مرعشي، چاپ اول، ١٤١٠هـ.
١٧. ابن نديم، محمد بن اسحاق، *الفهرست*، تحقيق: رضا تجدد، بي نا، بي تا.
١٨. ابو نصر بخاري، *سلسلة العلويه*، مقدمة: سيد محمد صادق بحر العلوم، نجف، مكتبه الحيدريه، ١٣٨١هـ.
١٩. ابوالفرج اصفهاني، الأغاني، القاهرة، الهيئة المصريه العامه للكتاب، بي تا.
٢٠. اشعري، احمد بن محمد، *التعريف في الانساب والتنويه لذوي الأحساب*، تحقيق: سعد عبدالمقصود ظلام، قاهره، دارالمنار، بي تا.
٢١. امين، سيد محسن، *اعيان الشيعه*، تحقيق: حسن الامين، بيروت، دارالتعارف للمطبوعات، بي تا.
٢٢. الذهبي، شمس الدين ابو عبدالله محمد بن احمد، *ميزان الاعتدال*، تحقيق: محمد علي البجاوي، بيروت: دارالمعرفه للطباعه و النشر، چاپ اول، ١٣٨٢هـ.
٢٣. الزركلي، خيرالدين، *الأعلام*، بيروت: دارالعلم للملايين، ١٩٨٠م.
٢٤. العمري، سيد شريف نجم الدين ابوالحسن علي بن محمد، *المجدي في انساب الطالبين*، تحقيق: احمد مهدوي دامغاني، قم: كتابخانه آيت الله مرعشي نجفي، چاپ اول، ١٤٠٩هـ.
٢٥. المروزي الازوارقاني، اسماعيل، *الفخرى في انساب الطالبين*، تحقيق: سيد مهدى رجايي، قم: انتشارات كتابخانه آيت الله مرعشي نجفي، چاپ اول، ١٤٠٩هـ.

۲۶. برقی، ابوجعفر احمد بن ابی عبدالله، *کتاب الرجال*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۳ ش.
۲۷. بلاذری، احمد بن یحیی، *فتوح البلدان*، تحقیق: صلاح الدین المنجد، قاهره: مکتبه النهضه المصریه، بی تا.
۲۸. حاجی خلیفه، مصطفی ابن عبدالله، *کشف الظنون*، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۲ م.
۲۹. حموی، یاقوت بن عبدالله، *معجم البلدان*، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ هـ.
۳۰. حموی، یاقوت بن عبدالله، *معجم الادباء*، مصر، چاپ دوم، ۱۹۲۴ م.
۳۱. سجادی، صادق و عالمزاده، هادی، *تاریخ نگاری در اسلام*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، چاپ چهارم، ۱۳۸۰ ش.
۳۲. سزگین، فؤاد، *تاریخ نگارش های عربی*، ترجمه مهرازاننده و شیرین شادفر، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
۳۳. _____، *تاریخ التراث العربی*، ترجمه: محمود فهمی حجازی، المملکه العربیه السعودیه: جامعه الامام محمد بن سعود الاسلامیه، ۱۴۰۳ هـ.
۳۴. شیخ طوسی، *الفهرست*، تحقیق: جواد قیومی، قم، مؤسسه نشر الفقاهه، چاپ اول، ۱۴۱۷ هـ.
۳۵. _____، *رجال طوسی*، تحقیق: جواد قیومی اصفهانی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۵ هـ.
۳۶. صدر، سید حسن، *تاسیس الشیعه لعلوم الاسلام*، بیروت، دارالرائد، ۱۹۸۱ م.
۳۷. طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، *تاریخ الامم والملوک*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ چهارم، ۱۴۰۳ هـ.
۳۸. طهرانی، آقا بزرگ، *الذریعه الی تصانیف الشیعه*، بیروت، دارالأضواء، چاپ سوم، ۱۴۰۳ هـ.
۳۹. العبدلی، شیخ الشرف ابی الحسن محمد بن ابی جعفر، *تهذیب الانساب ونهایه الاعقاب*، استدراک و تعلیق: الشریف ابوعبدالله الحسین بن القاسم ابن طباطبا (۴۴۹ هـ)، تحقیق: شیخ محمد کاظم محمودی، قم، کتابخانه مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
۴۰. علامه حلی، ابومنصور حسن بن یوسف، *خلاصه الاقوال فی معرفه الرجال*، تحقیق: جواد

- قیومی، قم، مؤسسہ نشر الفقاهہ، چاپ دوم، ۱۴۲۲ھ.
۴۱. کحالہ، عمر رضا، معجم المؤلفین، بیروت، مکتبہ المثنیٰ و دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۴۲. کمونہ، عبدالرزاق، منیہ الراغبین فی طبقات النسائین، نجف، ۱۳۹۲ھ.
۴۳. مرعشی نجفی، شہاب الدین، کشف الارتیاب، ذیل: لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب، ابن فندق، تحقیق: سید مہدی رجایی، قم: کتابخانہ آیت اللہ مرعشی، چاپ اول، ۱۴۱۰ھ.
۴۴. مصطفیٰ، شاکر، تاریخ العربی و المؤرخون، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۹۷۹م.
۴۵. نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی، رجال نجاشی، تحقیق: سید موسیٰ شبیری زنجانی، قم، مؤسسہ النشر الاسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۶ھ.
۴۶. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، بیروت: دارصادر، بی تا.

مرکز تحقیقات کتب و ترویج علوم اسلامی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی